

Kutadgu Bilig'in Metin Sorunları

Robert Dankoff*
Çev. Erdem Uçar**

Kutadgu Bilig'in İngilizce tercümesini¹ hazırlama sürecinde birçok filolojik problemle boğuşmak zorunda kaldım. Bunlardan bazıları, Reşit Rahmeti Arat'ın kurduğu metnin tenkitli neşri ile ilgiliydi². Doğal olarak tercümemde bu neşri esas almıştım ve bu neşir için Arat'a şükranlarımı sunmak benim için borçtur. Arat'ın bilimsel kusursuzluğu ve muhakeme gücüyle birleşen olağanüstü çalışmaları, bu metinle ilgilenecek âlimlerin Arat'ın neşrini sorgusuz olarak kullanıp ona güvenmesini sağlamıştı. Diğer taraftan, Arat'ın metni kurarken yaptığı metodolojik hatalar, aslında uzun bir zaman önce fark edilmişti. Üstelik Orta Türkçe filolojisi, *Kutadgu Bilig* neşrinin yayımlanmasından itibaren son otuz yılda epey mesafe katetmişti³. Bu bilgilerin ışığında, uzun zamandır *Kutadgu Bilig* üzerinde yoğunlaşan kendi düşüncelerimizi ve önerilerimizi burada paylaşma fırsatı elde etmiş bulunuyoruz.

Kanaatimce, Arat'ın en büyük hatası, metni kurarken mevcut üç yazmaya da eşit mesafede değer vermesidir. Bu yöntem tenkitli metin neşretmenin klasik ilkelerine aykırıdır⁴. Arat, bir okunuşu diğerine tercih ederken belirli bir ilke belirlemeden, yönteminde sadece beğendiği okunuşu tercih etmiş ve diğer varyantları sayfa altında dipnotta listelemiştir.

---

* Dankoff, Robert (1979). "Textual Problems in Kutadgu Bilig", *Journal of Turkish Studies*, Vol. 3, s. 89-99.

** Doç. Dr., Gediz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, merdemu@gmail.com.

¹ Bu tercüme için "National Endowment for the Humanities" [ABD Millî İnsanî Bilimler Vakfı] kurumundan destek aldığımı belirtmek isterim.

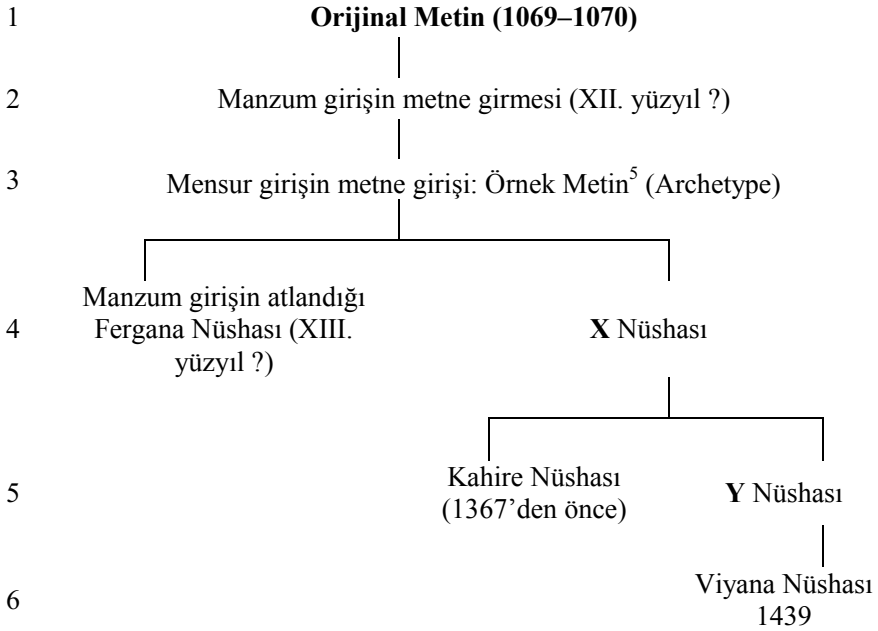
² Arat, Reşit Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*, Ankara: TDK Yayınları.

³ Oldukça önemli bir eser için bkz. Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press. (Kısaltması: ED)

⁴ Bkz. Maas, Paul (1958). *Textual Criticism*, Oxford: Clarendon Press; Ateş, Ahmet (1942). "Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı tevârih-i mülûk-i âl-i Osman münasebeti ile)", *Türkiyat Mecmuası*, C. 7-8, s. 253-267. Ayrıca Arat'ın neşri hakkında bir tanıtma için bkz. Ateş, Ahmet (1949). "[Yusuf Has Hâcib]: Kutadgu Bilig. [Neşreden] Reşid Rahmeti Arat. İstanbul 1947 = T.D.K. Yayınlarından, C. II. 29", *TTK Belleten*, C. 13/49-50-51-52, s. 157-163. Sovyet âlimleri, *Kutadgu Bilig* metninin yeniden kurgulanmasında Fergana nüshasını tercih etmiştir (B = N [Namangan]). Bkz. Valitova, A. (1970). "Osnovnyje principy publikacii poemy Jusufa Balasaganskogo Kutadgu Bilig", *Issledovanija po ujuorskomu jazyku*, s. 147. K. Kerimov'un neşrine (Taşkent 1971) ulaşamadım. Bunun tanıtımı için bkz. Nadzip, E. N. (1972). *Sovetskaya Tyurkologiya*, No: 3, s. 108-113.

Yöntemsizlikten kaynaklanan bu tercih, metinde kullanışsız ve gereksiz pek çok tenkitli aparatı ortaya çıkartmıştı. Bütün bu kusurlar, aynı sayfada bütün varyantları görebilme avantajını da neredeyse ortadan kaldırmıştır.

Aslında nüshalar arasındaki ilişki pek de belirsiz değildir ve bunu Arat fark edip genişçe izah etmiştir (1947: XXXIII–XXXIX). En eski nüsha B (‘Fergana’, XIII. yüzyıl ?), sonra C’dir (‘Mısır’ [Kahire], 1367’den önce) ve en sonra da A (‘Viyana’, 1439) nüshası gelir. A ve C arasında birbiriyle uyuşan sayısız kısım mevcuttur, ama B ile diğer iki nüsha arasında pek fazla uyum bulunmaz (mesela, B’de manzum giriş yoktur). A ve C bir grup teşkil etmesine rağmen, aslında birçok noktada da birbirinden ayrılmaktadır (mesela, A’da 6304–6351 ve 6521–6604 arası yoktur). Buna göre, nüshalar arasındaki ilişkiyi şöyle göstermek mümkündür:

Arat, kültürel etkenleri dikkate alarak, I. aşamadaki metnin Uygur harfli olduğunu düşünmektedir (1947: XXXII). Bu iddia doyurucu açıklamalarla

⁵ X ve Fergana nüshası müstensihlerinin yazmalarında esas aldıkları nüsha örnek metindir (archetype). Bunu iki nüshanın ‘kaynak metni’ olarak da düşünebiliriz. (Çev. notu)

Alessio Bombaci tarafından çürütülmüştür⁶. Ancak, Arat, III. aşamadaki örnek metnin Arap harfli olması gerektiğini fark etmiştir. Manzum girişin eksik ve zayıf bir özeti olan (1947: XXX) mensur girişin metne ilâvesi bu aşamada gerçekleşmiştir. Elimize ulaşmayan X nüshası metnin kuruluşu bakımından B nüshası ile aynı aşamada teşekkül etmiştir ve X nüshası IV. aşamada ortaya çıkmıştır, ancak A ve C'deki kanıtlara bakılırsa X nüshasının geç bir dönem ait olduğu (XIV. yüzyıl ?) sölenebilir. Herkes Uygur harfli A nüshasının Arap harfli bir nüshadan istinsah edildiğinde mutabakata varmıştır. Fakat A'yı istinsah eden kişi, A'nın istinsah edildiği nüshadaki muhakeme ve şiirsel duyarlılıkta çeşitli değişiklikleri yapacak biri değildi, körü körüne taklit eden cahil biriydi (bu değişiklikler daha sonra tartışılacak!). Bu nedenle elimize ulaşmayan Y nüshasını, C ile aynı aşamada düşünüp V. aşamaya yerleştirmek zorundayız.

Bütün bunlardan çıkarılacak açık sonuç şudur: C veya A'daki farklı okuyuşları yanlış görüp B ve C'nin veya B ve A'nın mutabık olduğu kısımları örnek metin olarak düşünmek.

Arat'ın bu ilkeyi takipteki hatası şu sonuçları doğurmuştur: Her şeyden önce metnin ünlü ve ünsüz görüntüsü epey bozulmuştur. Mesela, B ve C genellikle geniş zamanın olumsuzu için *-mas*'ı kullanırken, A'da *-maz* vardır. Örnek metin ortaya çıkarılırken aslında *-mas* bulunması gerekirken, Arat'ın neşrinde *-maz* vardır. Arat'ın, III. aşamadaki örnek metni değil, I. aşamadaki orijinal metni ortaya çıkarmaya çalıştığı düşünülebilir. XI. yüzyılda bu yapının *-maz* şeklinde olduğunu biliyoruz, ancak bu düşüncenin bazı kusurları vardır. Öncelikle, XI. yüzyıldaki Türkçe hakkındaki bilgilerimizin çoğu *Kutadgu Bilig*'e dayandığı için, bu varsayım aslında fasit dairedir. İkincisi, XI. yüzyılın diğer temel eseri *Divanü Lugati't-Türk*'teki tanıklar bize *-mas*'ı göstermektedir, zira orada da geniş zamanın olumsuzu umumiyetle *-mas* şeklindedir (bkz. Kaşgarî, varak 301). Üçüncü olarak, nâşirin asıl vazifesi örnek metni ortaya çıkarmaktır. Örnek metinde bariz hatalar olmadığı sürece, orijinal metnin ortaya çıkarılması epey tahminî olacaktır.

Arat'ın fonolojik tamirlerinin (farzedilen şekil) büyük bir kısmı, örnek metinden daha eski olan orijinal metinde bulunduğu sanılan epey şüpheli tahminlere dayanmaktadır. Üstelik tamirlerin bir kısmı, sadece B ve C ile B ve A'daki kanıtlarla değil, bazen de A, B ve C'nin üçüyle de çelişmektedir. Mesela, 703. satırda A ve B'de *koṭkı*, C'de *koşkı* (aynı şekilde 1696–1705, 2073, 2229–2232, vs.) var. Kabul edilecek şekil aslında açıkça *koṭkı* olmalıdır ve bu da Kaşgarî'deki tanıkla (varak 215) uyumaktadır. (3527. beyitteki *koṭkı-kōtki*'de bu kelimenin kafiyeyi teşkil ettiğine dikkat!) Arat'ın tasarladığı

6

Bombaci, Alessio (1953). "Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülâhazalar", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı (Mélanges Fuad Köprülü)*, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 68.

koğkı hiçbir yerde tanıklanmamıştır, üstelik bu kelimenin Eski Uygurcada da görülen (ED 599) *koğkı*'ya dayanması da ihtimal dahilindedir. Arat'ın yanlış tercihlerini gösteren aşağıdaki listede yukarıda bahsettiğimiz tasarruflar tartışılacaktır:

Beyit No	A	B	C	Arat
794	körkit-, berkit-	körküt-, berküt-		körkit-, berkit-
662	boğlunur	yuvlınır		yuvlunur
1115	umunçsuz			umunçsız
1138, 2989, 4657, vs.	munung			muning
2585	sevügli			sevigli
4088, 4090, vs.	sevinse	sevünse		sevinse
4063, 4175, vs.	tapınsa	tapunsa		tapınsa
5562	ortu	orta		ortu
6149	közün	közi		közün
6219	yalrudı	yaldradı		yıldradı
721	bek			berk
1180	yumkı			yumğı
3626	okşar	oğşar		okşar
4496	evçi	epçi		evçi
1948, 5252, 5481	üsteg	üsteg	üsteng (ama krş. 1796, 2269, 2357, 3150 ABC üsteng)	üsteng
5261, 5306	tamu (ama krş. 3654, 4530 [ABC tamuğ], 292, 917 [ABC tamu])	tamuğ		tamu
5556	mescit (krş. 5486)	mezgit		mescit
4551	-ga			-ğay (krş. 4541, 4545, 5595, vs.)
3428	-	tilide		tilinde
982	yasın	yası		yasın
1050	tükelin	tükeli		tükelin
2728	aşğın	aşğı		aşğın
3518	'aybı		'aybın	'aybın
4215	umdızı	umdusı		umdusın

971	tılka		tilke
994	tilke	tılka	tilke
1018	tılığ		tilig
1022	tengri	tanrığ	tengrig
4701	ısinmak	isinmek	isinmek
6180	yana ok	yene ök	yana ok
1093	dünyeke		dünyaka
4730	tünyağa	dünyake	dünyaka
1232	ecelka		ecelke
1337	zinake		zinaka
1335	kılıktın	kılıkdın	kılıktın
2734	yağukta	yağukda	yağukta

Yukarıdaki listenin büyük bir kısmı, Arat'ın arkaik şekli tercih eden tavrını göstermektedir. Bu tavır oldukça ilginç fonolojik ve morfolojik ayrıntıları gizliyor. Ayrıca Arat'ın okuyuşlarında görülen modern Türkçenin fonolojik etkisi de dikkat çekicidir.

Bazı yerlerde vezin bakımından da Arat'ın tercihlerinin kabul edilmesi mümkün değildir. Mesela, 809 ve 811'deki *me*, *men* şeklinde (ayrıca 1260, 1561) okunamaz⁷. 5062. beyitteki *şerridin*, *hayrıdın* (A *şerringe*, *hayringa*) *şerrindin* ve *hayrıdın* olarak okunması mümkün değildir. Keza 5738. beyitteki *ornunga* (B ve C), *ornungka* (A) ile okunamaz. İkinci şekiller kesinlikle gramer bakımından daha doğrudur, ama önceki şekiller de vezin için gereklidir. Aynı şekilde, 5799. beyitteki *hazz bezz* (B; A *haz bez*) vezin bakımından doğrudur, üstelik anlam bakımından da C'deki *harır*'den daha doğrudur.

En dikkat çekici olan, Arat'ın kurguladığı şekillerin oldukça farklı olması ve çoğu zaman yazmaların aslında tanıklanan şekilden anlamca epey farklı olmasıdır. Aşağıda bunlarla ilgili bir liste vardır:

Beyit No	A	B	C	Arat
505	atı			ayı
552	özüng			örtüng
757	bilse	kılsa		kılsa
795	yüsüm	sözüng		yüzüng
941	tiriglik		–	tirilgil
1058	ekçek	igçil (karşılaştırma notu yok, bkz. ED 629)		ekçek

⁷ Bkz. Tekin, Talat (1967). "Determination of Middle-Turkic-Long Vowels through 'arüd'", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XX/2, s. 157, n. 7. Seslenme edatı *ay* (veya *ey*) 89, 91. vs. beyitlerde *i* (veya *e*) okunmalıdır. (Ayrıca bkz. Ateş 1949, s. 162–163).

1152	anı		mını	mını
1715	ider	tutar	teper	iter (ama krş. Arat'ın tercümesi)
1774	tetiğü (?) (krş. 4169, 5627)	tatıdı	yetildi	yetildi
1869	mengzer emdi bu	mengzetü emdi		mengzer emdi bu
4673	mengzeyür	menzetür		menzeyür
2018	kılur	turur		kılur
2285	tirengü		tiringü	tiringü
2302	teseng	tuşang		boşang
2339	tile			bile
2352	angğar	eger		angar
2465	yüz	köz (karşılaştırma notu yok!)		yüz
3154	–	birseng		bir sen
3209, 3213, 3350	–	kap		ka
3348	–	ğırbet		'aybet
3350	–	yüdüremdim		tođurmadım
3526	kişi telvesi		kişide haşı (kafiye sorunu var, muhtemelen ikinci mısra <i>uşol it esi</i> şeklinde okunmalı)	
3626	tolmaz		tođmaz	tođmaz
3736	yaşığ	tatığ ⁸		yaşığ
3976	dünyanı kıoğsa		'uqbi kıolsa ay	'uqbi kıolsa ay
4016	tüzemiz	üzsemiz		ursamız
4116	sözüg	sözüng		sözüg
4150	tileseng			tilese
4157	begke kılgü	kılgü begke		'uqbi kıolsa ay
4172	tapayın	tapay tip		tapayın
4229	kedgey	kılgay		kitgey
4334	öyü	körü		öyü
4350	–	serme irme		irme serme (karşılaştırma notu karışmış!)

⁸ Bkz. *Kutadgu Bilig: Tıpkıbasım II: Fergana Nüshası*, İstanbul 1943, yardımcı çizelge, s. 17, 272:1.

4442	erez (ED 289)	azar		erej
4505	arığ	farığ ⁹		karığ
4616	terkin	şeksiz		terkin
4623	isitür	isetür (<i>üşütür</i> için yanlış yazım?)		isitür
4907	eriş	ereş (<i>ereş</i> 'in ikinci şekli?)	erij	erej
4907	–	iş	iz	iz
5186	ornı	aşlı		ornı
5190		küt		kođ
5286		küçüng	küçi	küçi
5410	nengig	nenging		nengig
5452	töşektin turup	töşekin türüp		töşektin turup
5545	anı ... munı	munı ... anı		anı ... munı
5595	işlering	iş sening		işlering
5620	yaqın (kafiye teşkil ettiği yer için krş. 605)	b/y– ?		baqın
5768	ilke	halkka		ilke
6025		sezig	kezig	kezig
6063		karım (ED 660)		qırım
6126	bir kün	ağır		bir kün
6221	erenyez (krş. 139, 5676)	erentiz	eren kır–	erentir
mensur giriş 29	‘asiz	–		‘aziz

Yukarıda benimsenen ilkeyi takip edersek, B ve C'yi A'ya tercih etmek ya da B ve A'yı C'ye tercih etmek doğru olacaktır. Aynı mantıkla, A veya C'de tam olan, fakat diğer yazmalarda mevcut olmayan tam beyitler şüpheli olarak görülmelidir. Bu durum, A ve B'de olmayan, yalnız C'de mevcut 726–727 ve 5771. beyitler ile sadece A'da mevcut olan, ama B ve C'de olmayan şu beyitler için de geçerlidir: 478, 1460, 1875, 2673, 3534, 3647, 3806, 3921, 4964, 4968, 5051, 5061, 5281, 5342, 5466, 5503, 5507, 5508, 5644, 5672, 5712. Aynı mantıkla bakarsak, 670–671, 672–673, vs. gibi beyitlerde bâb başlıkları unutulmuş olmalıdır, zira bunlar sadece A'da mevcuttur. Yazmalarda konuşurun değişmesine bağlı olarak yeni bir bâb başlığı konmamasına rağmen Arat, neşrinde, değişen her konuşmacı için bir başlık eklemiştir (1581–1582, 1916–1917, vs.). Metnin asıl müellifinin bunu düşünmüş olmasına ihtimal vermiyorum. Son olarak, A'ya rağmen, B ve C esas alınarak, 4354'ten sonraki

⁹ Arat, Reşit Rahmeti (1951). Edib Ahmed B. Mahmut Yükneci: *Atebetü'l-Hakayık*. TDK Yayınları. Ankara, satır 515.

başlık 4355'in ardına alınmalı ve 5631'den sonraki beyit de 5633'ün sonrasına getirilmelidir.

Yukarıda bizim de kabul ettiğimiz temel ilkeye rağmen, aykırı yazmanın (diğer ikisine karşı A veya C) bazen daha iyi bir okuyuş sunduğu da görülmektedir. Bu iki şekilde gerçekleşebilir:

1. Örnek metin doğru şekle sahipti, ama metnin nakil sürecinde birbirinden bağımsız olarak iki aşamada iki müstensih aynı hatayı yaptı. Bu durum 1601. beyit için geçerli olup beyitin tamiri şöyle yapılabilir:

yir öpti kör ögdülmiş aydı ilel

ilig köz yarutsa manga buldum el

“Ögdülmiş yeri öpti ve dedi: Gerçekten hükümdarın gözleri bana ışısa, o zaman muvaffak olurum”. Kafiyede, müstensih'in problemlili gördüğü iki aykırı şekil vardır. Kaşgarî'ye göre (varak 52), *ilel* 'evet anlamındaki bir edat olup hakanın hanedan ağzında emir veya hükümdarlara cevaplarda kullanılır'. Benzer bağlamlarda, (fakat her zaman beyit başında) 3281, 3946, 5027 ve 5668. beyitlerde mevcuttur. Bu kelime örnek metinde de mevcuttu, zira C'nin istinsah edildiği tarihte kesinlikle arkaik bir kelime olarak C nüshasında bu kelime yazılmıştır. A ve B ile metin yayılırken *ilel* yerini burada kullanımı epey yaygın (mesela 1553) *ilig*'e bıraktı. 3125. beyitte tekrar karşımıza çıkan *el*'i ise, (bu dönem Türkçesinde) *elig*'in nadiren kullanılan ikincil bir şekli olarak kabul ediyorum: *elim* 'elim'. Buradaki *elig*'in *el*'e değişmesi, vezin gereği *manga*'nın *ma* olarak kısalması gibi oldukça tabiidir. Bu durumu A'da buluruz, B'de ise şaşırtıcı bir ifadeye rastlıyoruz: *mangar boldı ig* 'hasta oldum'¹⁰ (Bu arada, Farsça *dast yâftan*'ın alıntı tercümesi olan *elig bul-* 'muvaffak olmak' *Kutadgu Bilig*'te birçok yerde geçer, krş. 890, 1489, 2330, 4261, 5081, 5758. 1601'de de *boldum il* 'huzur içindeyim ?' okunabilir). O hâlde, bu durumda, A ve B'ye rağmen (Arat B'yi esas alıyor) C'deki şekli kabul etmeliyiz.

2. Örnek metinde yanlış şekil vardır, aykırı yazmalardan birinin metin nakli sürecinde, müstensih doğru şekli restore etmiştir. Bu durum 60. beyitte gerçekleşmiş olabilir, burada ilk mısradaki *tadu*, örnek metin zamanında *tedük* ile değiştirildi (muhtemelen 58. beyitin yerindeki kelimenin etkisi altında). Bu nedenle, B'de *tedük* ve A'da *tesük*'ü buluyoruz, benzer şekilde C'de (Arat'ın da kabul ettiği) ikinci mısradaki aynı kelimenin doğru şekli *tadu*'ya rastlıyoruz.

A'da açıkça doğru bir şekil *kılıç*'ın, ama B ve C'de ise açıkça yanlış olan *kılınç*'ın olduğu 4139'daki gibi veya C'de doğru şekil olan *könitge*'nin,

¹⁰ Çağatay, Saadet (1970). "Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş", *Türk Kültürü*, S. 98, s. 109. Yazarın (*ig = yig*) yorumu doğru olamaz.

ama A ve B'de yanlış olan *köninge*'nin olduğu 5527'deki durumlarda, iki süreçten hangisinin geçerli olduğunu anlamak zordur, zira bunların ikisi de muhtemeldir. Ne olursa olsun, bu iki durumda Arat'ın aykırı şekli tercih etmesinde kendisiyle hemfikirim. Ancak aşağıdaki durumlarda kesin bir kanaatim yok. Arat'ın kabul ettiği aykırı şekil, her örnekte daha iyi bir okuma imkânını bize sunacağını gösteriyor, fakat orijinal metindeki asıl şeklin her durumda tamir edilebileceğini düşünmek pek de kolay değildir. (Burada bir sorun var. Arat'ın reddettiği şekil daha zayıf okuyuşu verse bile yine de bu şekil örnek metnin tamirinde kullanılabilir).

Beyit No	A	B	C
1028	uçuzı		yavuzı
2169	uvutluğ		ukuşluğ
4134	erse öz/kılığ köz	erse sen/bolğa (erse) sen,	Arat: kılığa köz
5067	bütmedim		bolmadım
5230	köni		kişi
5520	silig		bilig
5893	tengi		tuşı (tüşi ?)
6006	tadusı		bu tab'ı
6182	tiða tut ¹¹		sabır kıl

Bu örneklerde ve bilhassa son ikisinde şahsî muhakeme ve şiirsel duyarlılıkla karşılaşıyoruz. Bunlar yukarıda da ifade ettiğim üzere A'nın asıl metnin karakteristik özellikleri arasındadır. Daha önce görüldüğü üzere, metni tekmi hâle getiren kelime değişiklikleridir. Ayrıca bu özellikleri bize gösteren başka işaretler de vardır: 1. Kısmen işimize yarayan beyitlerin düzeninin yeniden oluşturulması (mesela, 303 ile 302, 984 ile 987'nin yer değiştirmesi gibi); 2. Mükerrer beyitlerin atılması (mesela, 5836'dan sonraki kısım); 3. ilâve beyitler. Yukarıdaki örneklerde Arat'ın neşrinde bu beyitlerin birçoğunu kabul ettiğini görüyoruz. Şüphesiz ilâve beyitlerin bazıları şiirsel bakımdan yüksek kalitededir. Mesela, 4964 ve 1780–1781. Örnek metindeki mükerrerlerin yerine başkaları konuyor. A'yı istinsah edenin bu isabetli düzeltmeleri yapabileceğine pek ihtimal vermiyorum. Aksine bu müstensih, cahil ve taklitçi biri olup Timur'lu hâmesi için metni Arap harflerinden Uygur harflerine aktaran ve bunu yaparken pek çok bariz hatayı yapan biri gibi gözükmektedir. Aslında, kelime değiştirmeleri, zeki ve duyarlı bir müstensihinin eseri olmalıdır. Bu müstensih, muhtemelen XIII. yüzyılın başlarında kendi metni (X nüshası) ve C ile ortak ilk örnek metni istinsah etti ve yeni bir örnek metni ortaya çıkardı (Y nüshası), ama A'nın müstensihi bu örnek metni kendine has bir şekilde bozdu.

¹¹ Son iki örnekte, B ve C nüshalarının aksine, A nüshası Arapça yerine Türkçe bir şekil kullanıyor.

Önceki I numaralı listeye, A'nın daha iyi şekiller sunduğu, fakat Arat'ın (doğru şekilde!) B ve C'yi takip ettiği aşağıdaki verileri eklemek istiyorum:

Beyit No	A	B	C
757	kaçamaz turur (dörtlük tamir edilmiş!)	evürmez yüzün	
3616	ülgülüğ (krş. 1238, 1420)	belgülüğ	
3667	yavuz (anlam belirsiz ? krş. 5095)	boğuz	
4892	yarudı	tünerdi	

A'nın örnek metninde, tıpkı modern nâşirin yapacağı gibi, bu durumların hepsinin düzeltildiği söylenebilir. Fakat durum tam olarak böyle değildir. Ortaçağ döneminde bir müstensih bir şeklin yerine başka bir şekli koyarken, orijinal metni düzeltmeye çalışmıyordu. Sadece kendisine daha tatmin edici gelen bir şeyle değiştiriyordu¹². Yukarıda zikredilen en son örnekteki (4892) bağlam, şafak vaktinin şiirsel bir tasviri hakkındadır: *'abir bürkirer teg tünerdi kalık* "Gökyüzü karardı, sanki ona parfüm serpilmiş gibi." Hemen önceki ve sonraki mısralar, açıkça gökyüzünün aydınlanmasından bahseder; bunun için *tünerdi* 'karardı' kelimesinin yerine *yarudı* 'ışıldı' konulması daha uygun olacaktır; ancak bizim yine de alacakaranlığın ışın demetini hayal etme imkânımız vardır. Modern nâşir ki burada Arat, *tünerdi*'yi yorumlarken, mantıklı bir şekilde "kararmak" yerine "alacakaranlık haline geldi" şeklini tercih etti (tercümesinde 'alacalandı')¹³.

Tabii metnin düzeltilmesinin doğru, hatta elzem olduğu durumlar da vardır. 4139'da üç yazmanın hepsi *kılınç* şeklini içerseydi yine de bunu *kılıç* şeklinde düzeltmek gerekirdi; ancak dikkat edileceği üzere, A bize bu çözümü zaten sunmuştur. 3753'de üç yazmanın hepsi redif olarak *tapuğ*'u tekrar eder, Arat'ın bu kelimeyi *butuğ* şeklinde düzeltmesi dahicedir. Benim düzeltme önerilerim aşağıdadır:

Beyit No	A	B	C	Dankoff
94	eser	esir	–	eştir (yani, Ar. <i>aṭīr</i>)
447	arsağa ol	er teğer kör	–	arsıkar kör (veya <i>er tiker köz</i> , krş. 4487) Arat: er teğer köz
1038	sordı, krş. 421			süzdi (Arat: <i>sordı</i> , ama bkz.

¹² Müstensih bunu bazen yapmıştır, çünkü gördüğü arkaik veya benzeri bir şekli her zaman anlayamamıştır. Bkz. 4132: B ve C *teşi* 'obur', A *tecik* 'Acem'.

¹³ Bkz. Arat, Reşit Rahmeti (1959). *Kutadgu Bilig II: Tercüme*, Ankara: TTK Yayınları.

				tercümesi!)
1544	erij		–	irinç (?) (Arat: <i>erej</i>)
2311	ağsun	arğır	azğır	azgın (Arat: <i>azğır</i>) Bkz. ED 283
2354	sözi			süsi (Arat: <i>sözi</i> , bkz. tercümesi!)
2497	oğr-ı bar	ağzında		uğrında, krş. 2537 (Arat: <i>ağzında</i>)
4068	kök irken	kür tegin	kök irken	kül irkin, bkz. ED 225 (Arat: <i>tigin beg</i>)
5412	yurnung		yurtung	burnung (?) (Arat: <i>yurtung</i>)

Son olarak, nüshalardaki tanıklara dayanarak Arat'ın okumasından farklılaşan epey örneğin mevcut olduğu bir listeyi sunmak istiyorum. Aşağıdaki listede üç nüsha ile Arat'ın ve benim okuyuşlarım karşılaştırmalı olarak görülecektir. Buradaki X işareti, *pHb*, *t*, *n* veya *y* için Arap alfabesindeki noktasız harfi göstermektedir.

Beyit No	A	B	C	Arat	Dankoff
Manzum giriş 57	munung ki	–	muXXki	bu tengi	munungki
50	yigi	iki	yigi	iki	yigi
86	tuğı	tığı	– ¹⁴	tuğı	tığı
121	tökülsüü	telinsini	–	yalınsını	telinsini
171	körmedim	Xulmadım	–	tulmadım	bulmadım (ED 491)
369	öçlük (krş. 2312: <i>sürdüng</i> ?)	öçke	–	öçke	öç kek
554	tuduğ	taXuğ	tapuğ	tapuğ	tutuğ (krş. 1211)

14

Krş. Bombaci, Alessio (1969). *La letteratura turca*, Milan: Sansoni–Accademia, s. 109.

618	turu	barı	–	yarı	barı
662	çuvrunur	tezhinür	yükülünür	yolunur	tezhinür
911	yerip	yorip	–	yorip	yerip
1286	bük	şük	bük	bük	şük
1390	tüştin	tüşkün	tüş tün	tüşün	tüş tün (krş. 3605)
1408	tingi	tili	engi (krş. 3625)	tili	engi (krş. 3625)
1424	udunz–a	uğıXğa	uğıXğa	uğıtğay	uđınga (ED 62)
1500	koXınga	koXınga	konınga	konınga	koıyınga (ED 631)
1500	birnü	XrXu	brbu	bürnü	ED 367: burnu, önerim: barnu (<i>barın–</i> <i>‘kan</i> <i>fişkırmak’</i> <i>filinden,</i> <i>bkz.</i> <i>Kaşgarı,</i> <i>varak 338</i>)
1532	bilgüsüz	belgüsüz	–	belgüsüz	bilgüsüz
1541	ölümtin	ölümke	–	ölümke	ölümdin (krş. <i>buldaçı</i> 4837)
1642	imid–ti naru	yumıttı törü	emıttı berü	yumıttı törü	emıttı berü
1646	boluğı	yüleki	yorıkı	yüleki	boluğı (krş. 1628 <i>boluğluğ</i>)
1669	yolı	tili	ögi	tili	yolı
1723	kıyık–ça	bu kılça	kayırça	kayırça, ama bkz. Arat’ın tercümesi!)	bu kılça

1819	yüke-tür	Xengedür	Xengedür (n- ?)	tengedür	nengedür (*nenged- 'zengin olmak' beyitteki ticaret bağlamı ile uyumlu)
2807	-	yüzde çığ	yüz açığ	yüzde çığ	yüz açığ (kelime oyunu, bkz. Arat'ın tercümesi!)
3160	-	sarıl-	sırl-	sırl-	sarıl-
3283	kızardı	karardı	kızardı	kızardı	karardı
3357	ulanulsa	ula bolsa	ulayulsa	ulanulsa	ula bolsa (? krş. 111)
3552	teğürme	teğürge	teğürme	teğürgey	teğürme
3603	tiler öz tiki	tilegü anı	tiler öz tiki	tiler öz tengi	tiler öz tiki (tegi ? krş. 4294)
4487	tiler öz tikip	tiler üstikip	tiler öz tikip	tiler üstikip	tiler öz tikip (krş. Kaşgari: östik- < öz tik- !)
3656	kalğay	kalmağay	kalğay	kalmağay	kalğay (anlam ve vezin uygun!)
3736	taplamaz	bulmayın	tilemez	taplamaz	tilemez
3789	yaruğay	yarağay	baruğay	baruğay	yarağay
3973	açğay kapuğ	isiz kamuğ	açğay kapuğ	açğay kapuğ	isiz kamuğ
4017	bolur	Xtar	bolur	batar	yutar (?)
4139	yasğu	Xargu	yazğu	targu	yazğu

4206	saķış	se siş	se ⁿ siş	seşiş	se siş
4389	kö(?)nik-se	kinilse	–	kinilse	kinikse (ED 731)
4585	yasım	yarım	–	yarım	yazım (âdâb bakımından hata anlamında, krş. 2497)
6151	yüz	Xüz	Xüz	yüz	tüz
6534	–	–	çalpıladım (?)	çeliledim	çalpaķ, vb. (ED 418) ¹⁵
6555	–	–	yigitlikte	tiriglikte (karşılaştırma notu yok!)	yigitlikte
6557	–	–	XgXtım	tağıtım	yağıtım

Yukarıdaki bazı örneklerde (örneğin 3973) görüldüğü üzere, iki temel metin kuruluşu (B ile A ve C) arasındaki fark o kadar büyüktür ki, burada sadece yanlış okumadan değil, A'nın örnek metniyle ilgili görünen toptan bir yer değiştirmeden söz etmemiz gerekir. Müstensih burada kendi beğenisine daha uygun şekillerle metni değiştirmiştir, fakat hangisinin asıl ve hangisinin değiştirme olduğunu söylemek zordur. Örneğin, 366'da müellif yaşlılıktan şikâyet ederken, 'altmışın' (A, C ve Arat: *altmış*) veya 'ellinin' (B: *elig*) onu çağırıldığını söyler. 3883'te Ögdülmüş hükümdarın Odgurmuş'ı istediğinde, onu 'bin' (B ve Arat: *ming*) defa veya 'on' (A ve C: *on*) defa istediğini söyler. Bu ihtimaller arasından yapılacak tercih, aslında şahsî bir takdire dayanmaktadır ve çoğu durumda ben de Arat'ın tercihlerini kabul etmekteyim. Yine de gelecekte titiz ve çalışkan bir araştırmacı, tercihleri için daha kesin ölçütler geliştirebilir. Bu dikkat çekici durumun diğer örnekleri şunlardır:

387	A (ve Arat, C'de yok) yorıttı tilig	B bitidi elig
1663	B (ve Arat)	taķı bir siliglik kılınçı köni ikigü ajunda kutağur küni
	A ve C	taķı bir mengilig kılınçı bütün

¹⁵ Ayrıca bkz. Brockelmann, Carl (1949). "Kutadgu Bilig. I. Metin. REŞİD RAHMETİ ARAT (= Türk Dil Kurumu C. II, 29) İstanbul, Milli Eğitim Basımevi 1947. LIX, 656 S.", *Oriens*, Vol. 2/1, s. 146.

		ikigü ajunda kutađur kutun
1723	B (ve Arat)	küdezdi nengin ked özin sakladı
	A ve C	küdezdi özin nengke suklanmadı (A sözlenmet[i])
3541	A ve C (ve Arat)	köngül birse kırtğa bolur bir (yazmada yir) turı (A toz-ı) yağa ying tutar künde kesmez urı (A öz-ı)
	B	köngül birding erse bu kırtğa yüzi yağangrı tutar künde kitmez sözi
4116	A ve C (ve Arat)	seningde uluğraq sözün sözlese sözüng (A sözüg) barça kođđu anı tınglasa
	B	özüngde uluğnun sözün söyleme sözüng yağışı tınglap anı kizleme
5659	A ve C (ve Arat)	kingeşmes kişike katılma yıraş
	B	kingeşmes kişini adaş tutma iş
6167	A ve C (ve Arat)	ölüm yetgelir terk otı kıl emi
	B	ölüm buzğalır kör tiriglik tamı

Şu epey dikkat çeken örnek, oldukça önemlidir. 2381, bir dörtlüğün ikinci mısrasıdır; ilk mısranın kafiyeli sözleri *tünleri* ve *künleri*'dir. A ve B'de dörtlük yapısından vazgeçilmiş ve iki bağımsız beyit ortaya çıkmıştır:

B	kür alp er sikirtip çerig boynı sır yağını bulunlar alur hem esir
A	bu alp er sekirdip çerig targaını laçın kuş kovar teg kalın qarğanı

C'de dörtlük muhafaza edilmiştir, satır altında bazı farklılaşan okuyuşları da buluyoruz.

C	küvez alp sekirtip çerig sürse bat yaXğay (?) bulun-lar alur hem töker qanları laçın kuş kovar tig

Arat'ın neşrinde C esas alınmıştır, ama Arat ikinci mısradaki değiştirilen okunuşu da kabul etmiştir. C'dekiler şekil bakımından orijinale en yakını gibi görünmektedir; ancak örnek metnin geçirdiği aşama sürecinde bir karmaşıklık meydana gelmiş olabilir. Örnek metinde *bulunlar alur hem töker qanları* şeklinin olması makul bir açıklamadır; bu kısımla A ve C'deki *laçın kuş kovar teg* şeklinde değiştirilen kısmı ihtiva eden örnek metin X'de muhafaza edilmiştir. B nüshası, bu yarım mısrayı kendi beyit kafiyesine uyararak değiştirmiştir. Buradaki kısmın çoğu tahminlere dayanıyor. İleride bu kısmı incelemek daha doğru olacaktır.

Sonuç olarak, aşağıda düzeltmelere ait iki liste bulunmaktadır. İki, kelimelerin farklı okunuş önerileri hakkındadır (Arat'ın önerisi parantez içinde verilmiştir).

456	birdi (bardı)
464, 2112	tuz (tüz) (krş. Kaşgarî, fol 42/3)
795, 1610, 4611	sarıl- (seril-)
3160	sarıl- (sırıl-)
795	töküldi (tügüldi) (krş. 195)
885	yol-a (yula)
1125	ođlur (uđlur)
1474	yiri (yarı)
1538	turı (torı) (turı 'acı', krş. 4553)
2115, 6454	kür (kör) (krş. 57)
2316	öçi (uçı) ¹⁶
3469	beklig (beglik) (krş. 436, 484, 554)
3544	müni (munı)
3679	tüş (tuş)
4417	ongı (öngi) (ayrıca krş. 4080 [krş. 5288])
4506	tip (tap)
4560	umış [*um-mış ?] (ömiş)
5081	buldı (boldı)
5180	gür (kör, ama bkz. Arat'ın tercümesi!)
5763	utru (ötrü) (krş. 1188, 1311, 5618)
5971	öngdürdiye (öngdürdi ya) (krş. Uygur metinlerinde öngdürti 'dođu' ED, 181)
6424	eđ kü (edgü) (krş. 618)
6615	büre (bura) (ED, 355)
6625	türe (tura) (krş. 3811)

İkincisi ise Metin, s. 655-656'daki "Düzeltilmeler" kısmında zikredilmeyen baskı hatalarını içerir.

1816	öğrenirmü (öğrenipmü)
2506	almasa (olmasa)
3235	kizleyü (kizlegü)
3272	başı (kişi)
3390	kaçan (kaçar)
3433	angar (anga)
6569	vefalıg (cefalıg)

¹⁶ Bkz. Dankoff, Robert (1977). "Animal Traits in the Army Commander", *Journal of Turkish Studies*, Vol. 1, s. 96, not 3.

İlâve

1979 Haziran ayında makalemi tamamladıktan sonra, makalenin basılmamış hâlini Osman Fikri Sertkaya'ya fikrini almak üzere göndermişim. 24 Kasım 1979 tarihli mektubunda, Dr. Sertkaya, izahı ile beraber aşağıdaki listeyi bana gönderme lütfunda bulunmuştur: “Bu listeyi Arat'ın orijinal nüshasından çıkardım. Arat, kendi transkripsiyonlarından bazılarının karşısındaki şekiller şeklinde olmasından şüphelenmektedir”. Aşağıda, kendi yorumlarımla birlikte Arat'ın listesini veriyorum:

Arat'ın El Yazısıyla Düzeltmeleri

B 11	tüzi	töz-i ?
B 48	yakın	yıkın ?
D 10	açu/saçu	eçü/seçü ?
111	bolsu	bulsu ?
133	köksün	köskün~küskün ?
135	urundi	öründi ?
164	er saç	arsık ? bkz. A ve B
236	burun	törün ?
251	öd kün	eđgün ?
308	töri	turı ?
354	küni	köni ?
532	topladı	tapladı
532	topgınga	tapgınga
767	ötrü	utru ?
1073	küwençlik	küwençlig ?
1255	bolur	bulur ?
1276	bu kün	bügün ?
1573	tügüldi	toñuldi ?
1573	yetlümedi	tudulmadı ?
1652	utru	ötrü ?
1737	ķunuk	ķonuk ?
1747	özüng	uzung ?
1748	özüng	közüng ?
1750	iş	eş ?
1890	buldı	boldı ?
2115	kör	kür ?
2354	sözi	süsi ?
2402	ol	al
2426	elig	ilig ?
2496	emi	imi ?
2741	yitürse	yetirse ?
2785	bolsa	bulsa?

2866	suğlur	soğlur
3226	bulumaz	bolumaz ?
3283	ışın	ışın ?
3628	tezig/kezig	tezik/kezik ?
3705	könglün	könglün ?
3709	kılma	kıl ma ?
4022	önür	unur ?
4044	türçise	turasa ?
4073	ornasa	öznese ?
4080	öngi	ongı ?
4193	tudaş	tüdeş ?
4299	yaraşmazsa	yaraşmasa
4381	yatur	yetür ?
4386	kön	kün
4955	bolğa	bulğa ?
5237	bol	bul ?
5482	tilek	tileg ? kafiye
5524	artatur	artanur ? kafiye
5596	bolğusu	bulğusu ?
5650	tildemi	tıldamı ?
5675	öngdün	ongdın ?
5682	tekip	teqip ?
5706	telekçe	tilekçe ?
5721	tudaş	tüdeş ?
5942	özün	uzun ?
6029	beklig bolur	beglik bulur ?
6307	aman	eman
6358	öz	uz ?
6359	sefacı	cefacı ?

Liste Hakkındaki Görüşlerim

Bu düzeltmelerin bazıları, yanlış okuyuşlara veya baskı hatalarına işaret eder (118, 532, 2402, 4299, 4386, 5682, 5706, 6307, 6359). Önerilen şu düzeltmeleri tereddütsüz kabul ediyorum: D 10 (krş. ED, 20), 164 (krş. 2363), 1073 (ED, 698), 2115 (bkz. yukarıda s. 97), 2354 (bkz. yukarıda s. 94), 3226, 4022 (*onur* ED, 168–169, ayrıca 1680, 2451), 4080 (bkz. yukarıda s. 92), 4193 ve 5721 (ED, 461), 5596, 5650, 6358. Şunlarda ise hâlâ tereddütlerim var: 552, 767 (1652 değil), 1573 (belki de *beklik bulur* ?, krş. 2132). Ötekilerin ise benim için kabul edilmesi mümkün değildir.